

УДК 811.111

Ян Костин, доцент
Тернопільський національний економічний університет

ГЕОПОЛІТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ПОШИРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті вивчаються процеси створення так званої *lingua franca* з геополітичної точки зору у різні історичні періоди. Нами було проаналізовано чинники підтримки мови в привілейованому стані якими виявились не лише соціальні, економічні, політичні або військові, але і в значній мірі лінгвістичні.

Ключові слова: мовна колонізація, адаптація, мовний опір, геополітика, асиміляція, мовний обмін.

В статье изучаются процессы создания так называемой *lingua franca* с геополитической точки зрения в разные исторические периоды. Мы проанализировали факторы поддержки языка в привилегированном состоянии которыми оказались не только социальные, экономические, политические или военные, но и в значительной степени лингвистические.

Ключевые слова: языковая колонизация, адаптация, языковое сопротивление, геополитика, ассимиляция, языковой обмен.

The article is devoted to the process of creation of the so-called *lingua franca* and the study of this phenomenon from a geopolitical point of view, in different historical periods. We analyzed factors which support language in such a privileged position that was not only the social, economic, political or military, but also to a large extent linguistic.

Key words: linguistic colonization, adaptation, linguistic resistance, geopolitics, assimilation, language exchange.

«Чи буде англійська мова єдиною мовою, якою спілкуватимуться у 2050 році?» одне з ключових питань, на яке більшість, звичайно, не мають відповіді. Потрібно зауважити що, існує ряд цікавих фактів, які нашоухують на такі запитання. Англійська мова, безумовно, була прийнята у світі як *lingua franca*⁷⁰. Вона стрімко поширюється у всіх сферах людського життя, і це більше не пов'язано з Британською імперією та її колоніальними діями. Її використання в Інтернеті, та, як наслідок, в новітніх технологіях, науці, а також у бізнесі є надзвичайно поширеним. Проте, багато хто вбачає у цьому процесі нові форми завуальованого культурного колоніалізму, новий вид імперіалізму який проводиться Сполученими Штатами Америки на міжнародній арені. За таких обставин, мова домінуючої країни сприймається як надзвичайно корисна, престижна і перспективна. Як не дивно, але це явище не є чимось новим в людській історії. Протягом різних періодів, в історії з'являлися мови, які позиціонували себе як *linguas franca* та були адаптовані різними народами. До таких мов можна віднести як класичну латину так і французьку мову та багато інших. Але залишається декілька важливих запитань: Наскільки міцна англійська мова? Як довго сучасна англійська мова залишатиметься міжнародною - «популярною» мовою? Чи може іспанська мова, як стверджує багато людей, стати новою мовою міжнародного спілкування? І найголовніше, чому в ході історичних подій всі *lingua franca* зникали виключно з політичних або військових причин?

Мета цієї статті полягає у спробі поєднання географічних та лінгвістичних знань, для того

⁷⁰ *Lingua franca: lingua franca – це стандарт, такої мови насправді не існує, це просто зручна конструкція, яка використовується різними народами різного комунікаційного ряду. Як правило, вона виникає, як спрощений варіант іншої, широко використовуваної і визнаної мови, тобто домінуючої мови в певний історичний період.*

щоб отримати відповіді на деякі вищезгадані запитання та довести, що соціо - та геолінгвістичні процеси не можна зрозуміти без широкого міждисциплінарного підходу.

Найбільш географічно поширеними мовами у світі є мови європейського походження (табл. 1). Значна ж частина мов з найбільшою кількістю мовців (рис. 2) є неєвропейського походження та обмежені лише територіями даних національностей. Ці факти ілюструють роль колонізації у поширенні мов. «*мовна колонізація це зменшення вартості мови колонізованого народу, а також мовне заміщенням*» (Гомес Гіноварт, 2002). Мова сама по собі є інструментом спілкування, але як людський винахід, мова має здатність бути перетвореною в найважливішу ознаку культури. Дійсно, мова, діалект, або навіть акцент є найбільш помітним елементом конкретного суспільства чи народу. Мова може легко стати головним елементом виокремлення тієї чи іншої групи людей. Португальський поет Пессоа писав: «*Моя країна – це португальська мова*»⁷¹. На думку Нгугі та Гомеса Гіноварта, мова та культура для суспільства – нероздільні. Тобто, втрата мови тягне за собою втрату культури, зникнення історії цілого народу та шляхів його взаємодії з навколишнім світом [2, с. 35 ; 3, с. 10]. Ці автори вважають, що експансивна колонізація нової мови в культуру певного народу призводить до встановлення контролю над психічним світом людей. Загалом є три види реакцій на процеси такого характеру: прийняття, гібридизація та відторгнення.

Адаптація до нової мови може бути повністю завершена тоді, коли вона сприйматиметься як корисна, більш розвинута та популярна. На це звернув увагу Гомес Гіноварт цитуючи Ачебе: «*Питання не в тому, чи змогли б африканці писати англійською, а в тому чи повинні вони... Я вивчив цю мову і я маю намір нею користуватися. Я відчуваю, що англійська мова зможе виявити цінність мого африканського досвіду*» [3, с. 5]. Більш того, Ачебе звертає увагу на наступне: «*... це повинна бути нова англійська мова, як і раніше тісно пов'язана зі своєю прабатьківщиною, але, все ж таки, змінена відповідно до її нового африканського оточення*» [4, с. 47]. Цю модель присвоєння мови можна характеризувати як гібридизацію. Ешкрофт Гріффітс і Тіффін Кристал дослідили, як люди можуть колонізувати та адаптовувати нововведені мови багатьма різними способами, створюючи гібридно-нащадкові⁷² мови. Іншими словами, нові мови утворюються на основі колоніальних мов, яким вкрай заважають мовні коди корінного населення [5, с. 28 ; 6, с. 12]. МакКрум є одним з прихильників збільшення динаміки розповсюдження англійської мови, насамперед, завдяки прийняттю англійської мови як державної мови в багатьох країнах третього світу [7, с. 51].

Тим не менш, чи справді МакКрум вважає, що це призведе до справжнього прийняття мови іншими народами? Тобто, чи дійсно нове покоління людей, які володіють англійською мовою вважають її своєю рідною мовою⁷³ чи може вона залишатися лише потужним інструментом для взаємодії з навколишнім світом? Чи насправді англійською мовою навчають дітей у близькому домашньому оточенні?

У багатьох нових країнах Азії та Африки люди продовжують висловлювати найніжніші почуття рідною мовою. Це безперечний факт, що інтимні знакові прийоми ще не сприймаються новою мовою. Лауреат Нобелівської премії, португалець Хосе Сарамага відповів на вище згадане запитання щодо португальської мови для BBC сказавши, що португальці могли б відкривати бізнес на англійській мові, спілкуватись в Інтернеті на англійській мові, дивитися фільми англійською мовою... «*але ми плачемо португальською*» [8, р. 2–3].

З цієї точки зору, ми можемо впевнено сказати, що значення англійської мови в світі є сильно перебільшеним, особливо щодо Африки. Нарешті, спроба нав'язати нову мову може викликати відторгнення. Таке нав'язування може зміцнити почуття спільності та самобутності у корінного населення. Такі приклади можна спостерігати в деяких регіонах країн Європи, наприклад Уельс чи Каталонія. В окремих випадках, наприклад ірландській мові, постійно присутня загроза зникнення рідної мови, проте незважаючи на негаразди, цього не трапиться. Таке явище часто має місце в невеликих районах де існують активні національні меншини, які спілкуються рідною мовою, і борються за її існування посилаючись на мовні права щодо використання мови. Це явище називається «*мовний опір*». Безумовно, всі процеси мовних змін, скажімо, заміна рідної мови іншою, спричинені зовнішніми чинниками. Інколи таке може відбуватися добровільно, непомітним для

71 Цитується за М.А Васконселос на BBC (1987) «Відкриваючи Португалію» - серіал. Серія 1.

72 Креоль: Коли pidgin є прийнятий спільнотою в якості рідної мови, і діти вивчають його як першу мову, така мова називається креольською... Креольська мова стала більш розвинутою мовою, маючи більше лексичних інструментів, ширший спектр граматичних відмінностей, ніж pidgin...»(Фромкін і Родман, 1993: 298-299).

73 Рідна мова: є першою отриманою, і зазвичай, найбільш використовуваною. Приблизне визначення: «Мова, якою людина думає».

багатьох, поступовим і повільним чином.

Рисунок 1 Десять основних національних мов світу (в мільйонах)

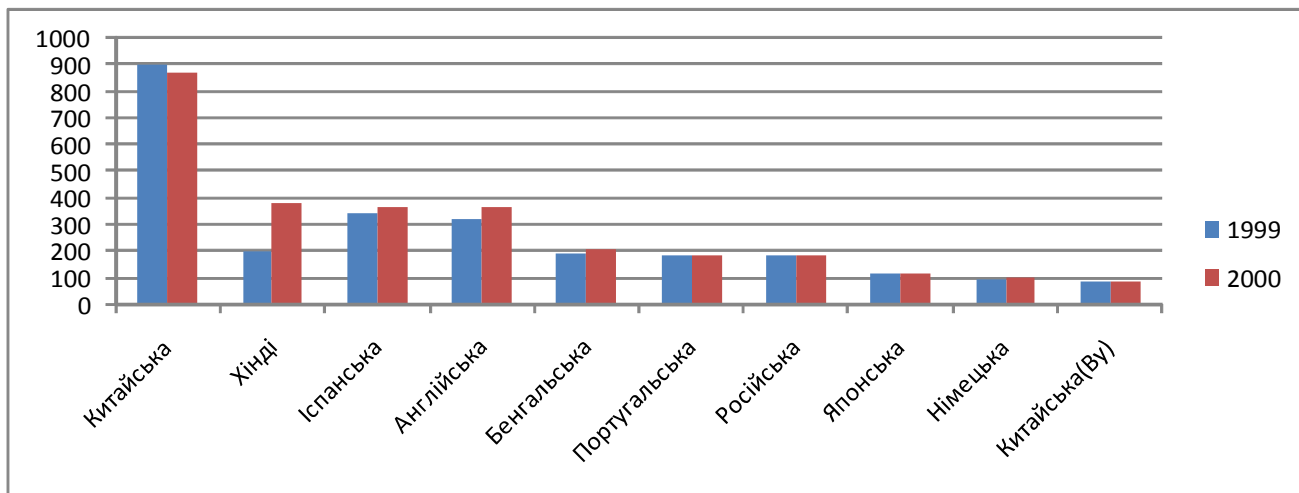
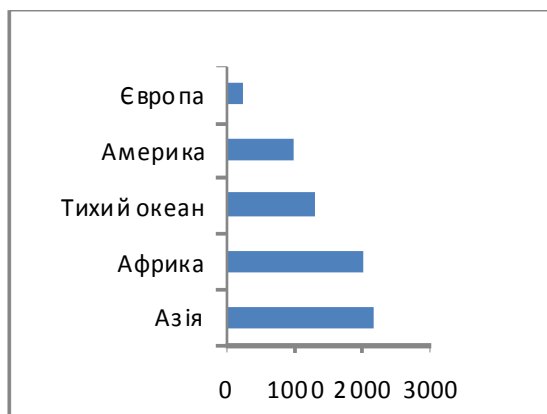

Рисунок 2 Поширення мов світу

Зверніть увагу на цифри: У світі існує понад 6500 мов. «Європа має найнижчу кількість мов, це парадоксально для континенту, де зростає заклопотаність щодо їх збереження. Існує величезна нерівність між тими (мовний діапазон), яких має 900 млн. мовців та іншими, які обмежені 20 особами. 600 мовами спілкуються лише 100 тис. мовців, 500 мовами володіють лише 100 мовців. Багато мов знаходяться під загрозою, зокрема 25 мов зникають кожного року. Із зникненням мови зникає не лише людське творіння, зникає ціла концепція сприйняття і відображення світу, засіб взаємодії людини з природою, усні традиції, поезія, у підсумку – зникає ціла культура, тим самим сприяючи збідненню людства».

Усі мови є важливими та в рівній мірі мають відповідну ступінь гідності та значущості. З однієї сторони, кожна мова висловлює потаємну природу людської культури і відповідає потребам вираження та способу життя конкретної групи людей. З іншої зрозуміло, що на світовій арені існують домінуючі та менш розповсюджені мови. Як раніше вже згадувалося, домінуючі мови не завжди є найбільш поширеними у спілкуванні. Серед домінуючих мов лідирує англійська мова. Вона поширювалася завдяки впливу Британської Імперії, проте саме завдяки політичному, економічному та військовому впливу Сполучених Штатів англійська мова укорінилася як *lingua franca* серед інших поширених мов світу. Це становлення відбулося лише після Другої світової війни (1939-1945), коли англійська постала як справжня домінуюча та престижна мова щодо інших мов, зокрема французької. Французька мова була поширена починаючи з 19 ст. та популяризована Романтичним рухом. Англійська мова з 1950-их років асоціювалася з поняттями розслабленості, «рок-н-ролу», і, безумовно, молодіжними культурами. Зміцнення позицій англійської мови збігається з поступовим посиленням міжнародного впливу США, підтримувалося економічною залежністю Європи у післявоєнний період та зростаючою військовою присутністю США по всьому сві-

ті, можливо, з метою захисту стратегічних, економічних інтересів. Тим не менш, це ще не гарантує визнання англійської мови як найпопулярнішої, найпрестижнішої мови на міжнародній арені. Все може легко змінитись, якщо Сполучені Штати Америки втратять свою значимість у вирішенні нагальних глобальних справ, або якщо нові мови – наприклад іспанська – матимуть мету витіснити англійську мову з мегаполісу. На даний час, іспанська мова сприймається як жива, енергійна і в дечому чуттєва мова. З такої точки зору, геополітичні проблеми не настільки важливі, як лінгвістичні. Політичні сили, що при владі, завжди намагалися та будуть намагатися встановити свій культурний та мовний вплив, але чи може це щось змінити? Питання полягає у кількості мовців та їхній мовній толерантності⁷⁴. Одним словом, що диктує мовні зміни в суспільстві? Мови пов'язані із стереотипами народів, які ними спілкуються, саме тому виникають мовні преференції. Якоюсь мірою вони є результатом соціальних змін протягом поколінь. Мови є культурними конструкціями, схильними до змін та розвитку. МакКрум стверджує: «Останнім часом з'являється відчуття, що ми всі повинні говорити не англійською, а *Englishes* (ісп. - англійська мова)» [7, с. 11]. Мови завжди обмінювалися лексичними та синтаксичними конструкціями завдяки абсолютно природному процесу під назвою «мовний обмін», тільки проблема полягає в тому, що обмін повинен здійснюватися на паритетних засадах, без будь-якого домінування. Становлення англійської мови як міжнародної, було поступовим процесом, незважаючи на швидкий розвиток США. Англійській мові довелося долати попередню міжнародну мову престижу (Французьку) в період з 1950-х до 1970-х років. Це була важлива геополітична зміна, яка допомогла у вирішенні різних мовних питань.

МакКрума стверджує: "Це не мовні сили ... допомогли зробити англійську мову першою мовою в світі... Мова є чимось нейтральним, пасивним " [7, с. 41]. Проте мова не є чимось нейтральним, вона відіграє важливе символічне значення. І все ж, чи правда що немовні фактори підняли англійську мову на той самий рівень де вона зараз знаходиться?

Можна сміливо стверджувати, що саме мовні чинники зберегли її в теперішній позиції. Дійсно, англійська мова є легкою у вивченні, незважаючи на те, що англійська мова є германською мовою, яка значно змінилась під впливом латинської. Цей факт дозволяє мовцям обох германських і романських мов знайти безліч подібного в англійській мові, що значною мірою полегшує її читання. Англійська мова використовує загальне латинське писемне кодування, яке є одним з найбільш використовуваних писемних кодувань у світі. Крім того, спираючись на власний досвід викладання, можна стверджувати що мовці, для яких будь-яка романська мова є рідною, більш точно використовують і володіють англійською ніж інші мовці. Це пов'язано з тим, що реєстр англійської мови розвинутий безпосередньо під впливом латинських форм.

До того ж, англійська мова є надзвичайно синтетичною, з простою і чистою граматиною, яку легко наблизити до всіх інших мов. Єдиною реальною перешкодою може бути лише її вимова, дуже різноманітна через те, що існує велика кількість ідіом та сталих виразів. До граматичної простоти і синтетичного характеру англійської мови додається її застосування в новітніх технологіях. Англійська є де-факто – майже ексклюзивна мова несоціальних наук і технологій та, безумовно, є домінуючою мовою в Інтернеті.

Завдяки вище наведеним фактам, англійська мова зберігає свою привілейовану позицію в якості мови комунікації і міжнародних ЗМІ. Інші мови, які конкурують з англійською мовою (наприклад іспанська) повинні мати рівноцінну англійській функціональність. Це важко зробити, оскільки граматичні і синтаксичні характеристики інших мов вимагають більш складного формування. Варто зазначити, що більшість мов є ситуативно обмежені, іншими словами, вони не можуть пристосуватись до нових вимог сучасності до того ж англійська їм такої можливості не дає. Насправді, можна знайти велику кількість запозичень з англійської, які можна знайти скрізь починаючи від домашніх пристроїв: "Play", "Rec[ording]", чи "F[ast]-Forward", до дорожніх знаків "Stop". Все це асимільовано іншими мовами, оскільки вони не можуть підкорити тієї елементарної простоти притаманної англійській мові.

Якщо говорити більш конкретно, іспанська мова є достойним конкурентом, який може зупинити мовну експансію США. Це означає більше ресурсів на іспанській мові, більша соціальна присутність мови і, врешті решт, більше міжнародне поширення. Іспанська мова починає ставати новою популярною мовою, і другою, щодо використання, серед англомовних мовців, що надає

74 Що насправді англійська мова дає тому, хто її вивчає? Її можна вивчити для задоволення, але часто англійську вчать для практичних цілей (бізнес і торгівля, дослідження та освіта, політичні відносини). Опанування другої мови являє собою ніщо інше як надбання ще одного продукту культури до особистості учня. Проте емоції та пов'язані з цим почуття виражаються, як правило, лише рідною мовою.

деяку економічну та соціальну значимість на міжнародній арені. Багато хто передбачає, що іспанська мова займе позицію французької мови, яка є другою по престижу міжнародною мовою (що є спірним питанням), а в кінцевому рахунку перше. На додачу інші романські мови, які є наступницями іспанської мови в процесі її поширення, також набудуть широкого вжитку, наприклад така мова як португальська.

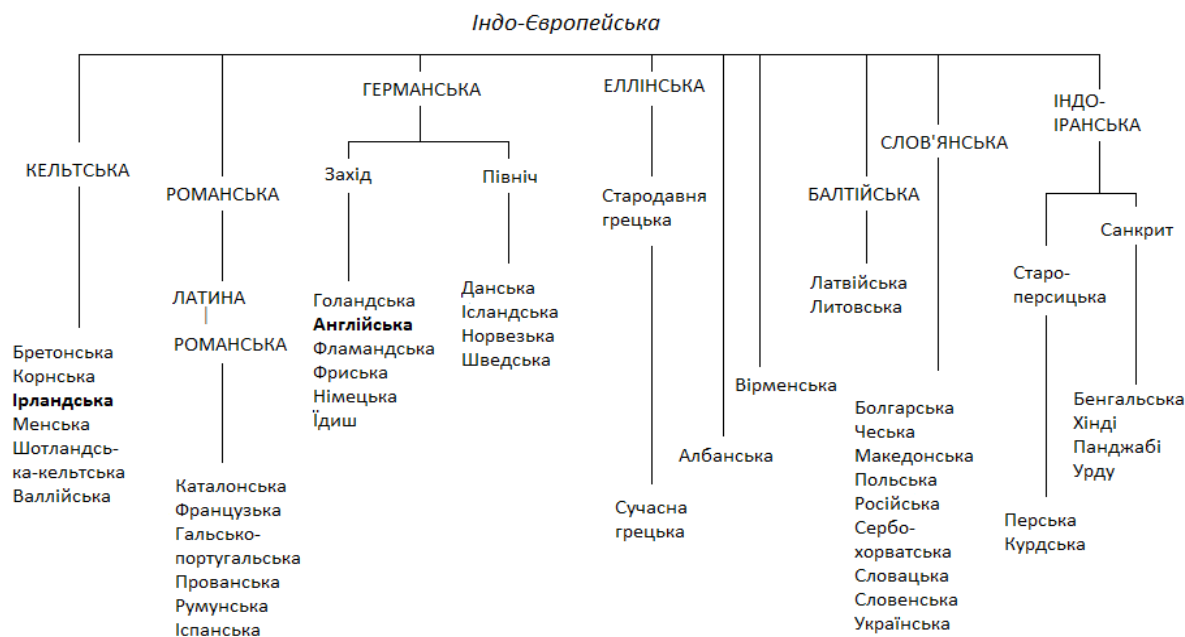
На сьогодні в Європейському союзі англійська мова вже не відіграє такої ролі, яку вона відігравала раніше. Це пов'язано з поширенням інших європейських мов, а саме німецької мови. Німецька мова починає утворювати нову мовну наддержаву на теренах Євросоюзу як в політичному та і в соціальному плані.

Загальне число мовців які спілкуються англійською зростає кожен день, але залишається запитання чи буде престиж англійської зростати і надалі, чи вона досягнувши своєї вершини, пізніше, поступово буде замінена іншими мовами?

Зверніть увагу на таблицю 1, яка свідчить про велике географічне поширення ряду європейських мов в глобальному масштабі.

Рисунок 3

Індо-Європейська мовна сім'я

Джерело: Фромкін і Родман, 1993; Інститутом Камоес [10]

Таблиця 1

Географічний розподіл мов

Мова	Офіційна/домінуюча мова у	Також використовується у
1) <i>Китайська(мандарин)</i>	Китай, Сінгапур, Тайвань	Бруней, Камбоджа, Індонезія, Малайзія, Монголія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд
2) <i>Хінді</i>	Індія	Непал, Сінгапур, Південна Африка, Уганда, Велика Британія
3) <i>Іспанська</i>	Аргентина, Болівія, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Домініканська Республіка Еквадор, Гвінея, Гватемала, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Пуерто-Ріко, Уругвай, Венесуела	Андорра, Беліз, Філіппіни, Західній Сахарі, США
4) <i>Англійська</i>	Австралія, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Еритрея, Ефіопія, Фіджі, Гамбія, Гайана, Індія, Ірландія, Ізраїль, Лесото, Ліберія, Малайзія, Мікронезія, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Палау, Папуа-Новій Гвінея, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Ле-	Андорра, Пуерто-Ріко

	оне, Сінгапур, Соломонові Острови, Сомалі, Південна Африка, Суринам, Свазіленд, Тонга, Великобританія, США, Вануату, Зімбабве і багато держав Карибського басейну (Ямайка, Тринідад і Тобаго, і т.д.)	
5)Бенгальська	Бангладеш, Індія	Сінгапур
6)Португальська	Ангола, Бразилія, Кабо-Верде, Гвінеї-Бісау, Мозамбік, Португалія, Сан-Томе і Принсіпі	Андорра, Канада, Франція, Гоа (Індія), Макао (Китай), Швейцарія
7)Російська	Росія	Китай, Ізраїль, Монголія, США і ряд колишніх Радянських республік
8)Японська	Японія	Сінгапур, Тайвань
9)Німецька(стандартна)	Австрія, Німеччина, Ліхтенштейн, Швейцарія	Бельгія, Болівія, Чехії, Данії, Угорщини, Італії, Казахстан, Люксембург, Парагвай, Польща, Румунія, Словаччина
10)Китайська(Ву)	Китай	
11)Яванська	Індонезія	Малайзія, Сінгапур
12)Корейська	Корея(північна і південна)	Китай, Японія, Сінгапур, Таїланд
13)Французька	Бельгія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада (Квебек), Коморські Острови, Конго, Конго (Республіка), Джібуті, Франція, Габон, Гвінея, Гаїті, Люксембург, Мавританія, Мікронезія, Монако, Марокко, Руанда, Сенегал, Сейшельські острови, Швейцарія, Вануату	Андорра
14)В'єтнамська	В'єтнам	Китай
15)Італійська	Італія, Сан-Марино, Швейцарія, Ватикан	Хорватія, Еритрея, Франція, Словенія
16)Голландська	Бельгія, Нідерланди, Суринам	Франція

Є мови, які поширюються тільки в сусідніх районах або районах культурної близькості. Гострий контраст можна спостерігати, якщо порівняти конкретні приклади: зокрема, бенгальську під номером 5 і французьку під номером 13. Можна провести інші порівняння, які також будуть рівноцінно красномовними [9, с. 3 ; 10, с. 5].

Висновок. Поширення мов і створення так званої *lingua franca* в кожен історичний період є виключно геополітичним питанням. Проте, підтримка мови в привілейованому стані відбувається не лише через соціальні, економічні, політичні або військові фактори, але і в значній мірі лінгвістичні.

Ні одна метрополія не може уникнути процесу гібридизації оригінальної мови, так як мова від природи здатна змінюватись і розвиватись.

У нашій статті англійська мова розглядається як приклад. Її поширення відбулося завдяки класичній імперіалістичній експансії Британії, становлення ж її як інтернаціональної мало місце після 2 Світової війни, завдяки потужному політичному, економічному і військовому впливу Сполучених Штатів Америки. Але під експансією англійської мови також мають на увазі і внутрішні зміни які вона зазнала. В англійській мові відбулися драматичні перетворення протягом останніх століть, з того часу як вона була прийнята різними народами і мала відповідати їх потребам.

Незаперечним є той факт, що англійська сприймається людьми як найбільш бажана іноземна мова і є державною або національною в багатьох країнах, проте для більшості англійська мова є все ще другою та використовується тільки як *lingua franca*, як і багато інших популярних мов минулого (наприклад латинська, китайська письмова або арабська).

Однак головною відмінністю є те, що жодна мова не має такого впливу, поширення та зага-

льного прийняття як сучасної англійська мова. Цей факт напряму пов'язаний з процесом глобалізації і, головне, з сучасними засобами масової інформації. На теперішній час англійська мова показала себе як найкраща мова для синтетичних і знакових символів яким важко відповідати з точки зору граматики, синтаксису і точності. Таким чином можна сміливо стверджувати, що суто лінгвістичні фактори сприяли збереженню англійської як пріоритетної міжнародної мови. Тим не менш майбутнє є непередбачуваним, і наївно вважати, що англійська залишиться вічно міжнародною мовою.

Крім того, такий потужний інструмент глобалізації як Інтернет уможливило збереження та міжнародне поширення місцевих культур і мов, раніше обмежених своїми фізичними і географічними межами. Цілком імовірно, що дуже скоро більшість населення землі буде в змозі говорити англійською, але це не означає що вони будуть говорити справжньою англійською мовою, оскільки в повсякденному житті людей існує безліч слів які не перекладаються а сприймаються як належне.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Castelao A. D. R. Sempre en Galiza : [classical work] – / A. D. R. Castelao. 4th edition. – Compostela, 1994.
2. Ngugiwa T. Imperialism of Language: English, a Language for the World? / Thiong'o Ngugiwa // Moving the Centre: The Struggle for Cultural Freedom. – London : James Currey and Heinemann, 1993.
3. Guinovart G. A lingua galega en Internet / Gyme X. Guinovart // Bringas and Marten. – Madrid, 2002.
4. Achebe C. The African writer and the English language / C. Achebe // Morning Yeton Creation Day – London : H. E. B., 1975.
5. Ashcroft B. The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures / B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffi.– Routledge, New York, London, 1989.
6. Crystal D. The English Language / D. Crystal. – London: Penguin, 1990. – 288 p.
7. McCrum R. The story of English / R. Mc Crum. – London : Faber and Faber, 1986. – 187 p.
8. Discovering Portuguese : [featuring Nobel Prize of literature Jose Saramago] : Video Series / BBC.– Stockholm, 1987. – Ep. 1-6.
9. Comrie B. The Atlas of the languages: the original development of language throughout the world / B. Comrie. – New York : Factson Files, 1996.
10. Fromkin V. An introduction to language / V. Fromkin, R. Rodman. – New York : Harcourt Brace Jovanovich: Orlando, 1993.
11. Дулін А. Г. Основи геополітики / О. Г. Дулін. – М., 1997. – 169 с.
12. Неверов М. Є. Сучасні теорії атлантизму [Електронний ресурс] / М. Є. Неверов // Статті з геополітики. – 2007. – 21 лист. – с. 5– 17.– Режим доступу до журн. : <http://depostfiles.com/files/1777988> (21. 11. 2007), – назва з екрана.
13. English as a world language/[Ed. by R. W. Balley and M. Girlach]. – New York: Arbor; East Lansing: The University of Michigan press, 1986. – 496 p.– (S. VIII).
14. Ethnologue : Geographic Distribution of Living Languages [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : <http://www.ethnologue.com/ethnodocs/distribution.asp>. – Назва з екрана.
15. Myers L. M. The roots of modern English / L. M. Myers. – Boston, Toronto: Little, Brown & Co., 1966. – 323 p.– (S. X).
16. Nist J. A structural history of English / J. Nist. – New York : Martin's press, 1978. – 426 p. – (S. XVIII).
17. Baugh A. C. The History of English language / A. S. Baugh, T. Cable. – Routledge, Prentice-Hall, 1978.
18. Garman M. Psycholinguistics / M. Garman. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
19. Jess P. A Place in the World : places, cultures and globalization / P. Jess, D. Masey. – Oxford : Oxford University Press, 1995.
20. Couto J. The Portuguese language. Perspectives for the 21st century /
21. J. Couto ; [Instituto Camxes]. – Lisbon, 2001.